

Pethő Bertalan

DEVIANCIA ÉS RENDSZERVÁLTOZÁS*

Megjelent: *Polgári Szemle* 4, 2008, 1, 44-53.

(lábjegyzetbe a címhez, címodalra):

*Ez a tanulmány az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok (OTKA T 48370 és T 48710) támogatásával jelent meg.

*Az alábbi szöveget 1991-ben írtam. A „Kortárs” folyóirat rendelte meg tőlem, majd nem közölte, hanem helyette egy jól ismert pártállami ideológus publicisztikáját „hozta le”, melyben az általam tárgyalt problémák nem jelentek meg. Tizenhét éve múltán azért tartom – nem csupán ismét, hanem folyvást – időszerűnek ezt az írásomat, mert az akkori deviantizálódás szinte parttalanná terebélyesedett. Például a hazudozás, az ön- és másokat csalás, a szubjektumait a lelkükig átminősítő trágárság, a közélet elmocskolódása, a többiek rontásából hasznot húzó önérdékérvényesítés mára elérte az ország elitjének egy részét és a kormányzati rétegét, ahonnan viszont-/tovább-deviantizál(hat)ja az ország lakosságát, ahonnan persze honi ágakon eredt (az idegen ágakról ezúttal nem beszélek). És főként: el kell gondolkodnunk azon, hogy mivé válik hazánk, ha az újabb, következő tizenhét évben – de ennél kevesebb idő is túl sok lehet! – így mennek a dolgok tovább. (Az utólagos Jegyzetek 2008-ban lévő **piros színű** betoldást a folyóiratszám megjelenése után illesztettem be.)*

Amikor tíz évvel ezelőtt elkezdődött a „társadalmi beilleszkedési zavarok” (TBZ) kutatása, magánbeszélgetésekben napjaink *morbus hungaricus*-aként emlegették e kutatások tárgyát. Szó-, pontosabban betűjátékba rejtve a súlyos mondanivalót: a „TBZ” és a „tbc”, a hazánkban régebben tömegesen pusztító, s ezért „magyar betegség”-nek is nevezett tüdőbaj között vonva párhuzamot; érzékeltetve, hogy az újfajta „népbetegség” sokban a fennálló rendszer, a „létező szocializmus” rovására írható. Amennyire indokolt volt ez a feltételezés, annyira megalapozott lehetett a várakozás, hogy az új demokráciában csökken a társadalmi beilleszkedési zavarok számaránya és súlyossága. A rendszerváltozás óta eltelt egy év tapasztalatai azonban ebben az összefüggésben is kijózanítólag hatottak.

A devianciák politikája Kelet(közép)en és Nyugaton

Szögezzük le előljáróban, hogy a TBZ-program széles körű társadalmi egyetértéssel találkozott (nem volt ritka, hogy különben alig megtűrt kutatók is támogatott témákban dolgozhattak), a kutatások pedig általában nyitásra/nyitottságra törekedve szakszerűen és többnyire eredményesen folytak. Ezt az elismerő megállapítást azért kell előrebocsátanunk, mert a TBZ-program paradox módon jött létre.

A gyengülő diktatórikus rendszer önmaga legitimációját igyekezett erősíteni vele. Engedték, hogy megtörjön egy ideológiai dogma, a kommunizmus építése során egyre zavartalanabb nembeli egységben összeforró emberek társadalmának a dogmája, cserébe viszont azt várták, hogy a súlyosbodó társadalmi válságot érzékelő ellenzék vitorlájából kifognak valamennyi szelet a humanista problémafeltárás gesztusával, a segítségnyújtási

készség hirdetése pedig híveket szerez a fennálló rendszernek. A TBZ-témák – a bűnözés, alkoholizmus, öngyilkosság, szervi okra vissza nem vezethető pszichiátriai betegségek, majd később az „olvadás” idején a kábítószer-fogyasztás, ezek keletkezésének pszichológiai és szociológiai tényezői, történelmi alakulásuk, a közvéleményben róluk kialakult kép – kutatása valóban sokakat mozgósított, a vizsgálódások eredményei azonban tovább csökkentették a kései szocializmus megingott legitimitását. Egyre pontosabban adatolt formában tudtuk meg, amit addig inkább csak sejtettünk: emberek sokasága sodródik devianciába, az alkoholizmus és az öngyilkosság számarányát tekintve a világsők között vagyunk. A maga területéről a társadalom csődjeként értékelhető jelentéseket adva, a TBZ-kutatások hozzájárultak annak a rendszernek a felszámolásához, amelyik a tulajdon legitimitációjának érdekében hozta létre és igyekezett ideológiailag meg szervezetenként uralni ezt a programot.

A kontúrok éles kihúzására törekedve nézzük meg, hogy miként bélyegez deviansnak és intéz el ezen a címen valakit egy erőteljesen működő totalitárius rendszer. Példánk a szovjet politikai pszichiátriából való. A 80-as évekre egyértelműen bebizonyosodott, hogy a Szovjetunióban másképp gondolkodók százezreit minősítik ellenzéki véleményük miatt elmebetegnek, csukják titkos zárt intézetekbe és kínozzák terápia ürügyén. Új betegségkategoriat vezetnek be az ilyen „esetek” leírására. A „renyhe (lefolyású) schizophreniát”, melyet „az egyéni fontosság túlbecsülése” és „a szocializmus reformjának irreális eszméi” jellemeznek, a schizophrenia pszichopatológiai tünetei pedig nem szükségesek a „diagnózis”-hoz. Bővebb fejtegetés nélkül nyilvánvaló, hogy pszichiátriai szempontból botrányos képtelenség ez a schizophrenia-felfogás. Viszont éppen az egyéni jellemzők kiiktatása miatt az ún. címkézés-elméletben leírt stratégia tiszta esete: a társadalom megbélyegezi azokat, akik fennálló rendszerével nem működnek együtt, majd kiveti magából a megbélyegzetteket (pl. elmeosztályra zárással), végül pedig „objektív” módszerekkel (pl. a kategorizálás), „azonosítja” és „terápiában” részesíti őket.

A deviancia címkézési elméletét a 60-as és 70-es évek Amerikájában dolgozták ki. Első ránézésre ezért meghökkentő, ha az elmélet talál a szovjet politikai pszichiátriára. Az amerikai és a szovjet világ különbözőségének ellenére meglévő egyezés mégsem felületi, vagy véletlen. A fennálló társadalom rendszerének feltétlen érvényesülésében áll. Ami különbözik, az a társadalom (kapitalista, ill. kommunista) rendszere, a rendszer létfeltételei (instrumentális racionalitásba kötött egyéni szabadság, ill. a kommunizmus ideáljának a nevében gyakorolt, hierarchiában megvalósuló erőszak-hatalom) és a foganatosított szankciók (kiközösítés a főáramból, ill. egzisztenciális vagy „fizikai” likvidálás).

Ennek a különbözőségnek megfelelően a Szovjetunióban pszichiátriai gulágokon sínylődtek a schizophrennek bélyegzett másképp-gondolkodók, Amerikában viszont a kívülálló pozíciójában emancipációs mozgalmat kezdeményeztek a pszichiátriai betegek és a szószólóik, az ellenkultúra részévé váltak, és a betegek sorsán (a szakmai és intézményes ellátást is beleértve) nagyot javíthattak. Amerikában a társadalom meghasonlottságának, „schizophreniájának” a szégyenfoltját látja a címkézési elmélet az egyének devianciabélyegében, melyet az elmélet által közelebről nem taglalt rendszer süt rájuk, a Szovjetunióban pedig a folyton önmagával foglalkozó és az önmagát tökéletesnek hirdető rendszer távolítja el titkos tisztogatási akciók keretében (mint szégyellt szemetet) a működését zavaró embereket, akikben a normalitást fenyegető ágenseket látja.

Puha diktatúrában, s ezzel a 70-es és 80-as évek hazai terepére érkezünk, összekuszálódnak a (le)minősítés szálai. Többek között az antipszichiátria magyarországi fogadtatásának példáján figyelhetjük meg, hogy miként. Az antipszichiátria az elmebetegség paradigmája szerint gyakorolt társadalomkritika. A címkézési elmélet logikájának megfelelően a „beteg” társadalom áldozatának tekinti a (különb, úgymond „magától” egészséges) egyént. Szűkebb, szakmai tétje a pszichiátriai ellátás humanizálása volt az

antipszichiátriai mozgalomnak. Legfontosabb eredményei közé tartozik a zártosztályok kinyitása, a biológiai kezelések mechanikus alkalmazásának megszüntetése, a társadalomba való visszatérést elősegítő pszicho- és szocioterápiák elterjesztése. Ha viszont végiggondoljuk az antipszichiátriai programot, akkor a pszichiátria területén körbenforgó okoskodásra lyukadunk ki: a társadalmi válság társadalmi megoldásának lehetőségei iktatódnak ki oly módon, hogy a betegek ítélt, társadalom által megbetegítettnek talált emberek példázata szerint keresik a gyógyírt a társadalom „betegségére”. Vagyis végső soron társadalmilag konzerválna a pszichiátriai betegség, noha első intuíciója szerint a társadalomnak rója ezt fel az antipszichiátria.

„Szocialista viszonylatban” ez a körbenforgó okoskodás azonnal kiderül, ha a nyugati és a keleti társadalom gyökeres különbözőségét az állítólag mindkét társadalomban egyaránt üdvös pszichiátriai fogantatású társadalomkritika egységes elméletével szembesítjük. Ez a kérdés éppen azért maradt azonban rejtve, mert a diktatórikus hatalmi minősítés ténye tabu volt a nyilvánosságban, az ellenzék számára pedig fontosabb volt a hatalmi minősítések társadalmi szempontú tárgyalása, mint egy erről szóló felemás elmélet, és ennek eleve deviantizált küzdőtere. Így adódott, hogy az antipszichiátria kérdésében a hivatalos (társadalmi) fórumokon általában szakmai mérlegelés nélkül voltak elutasítóak, szakmai (de részben laikus közegben zajló) vitákban pedig többnyire anélkül használták az antipszichiátriai érvelést, hogy társadalmi értelmét végiggondolták volna.

Ily módon látványos, de méregtelenített ellenzéki szerré vált Magyarországon az antipszichiátria, a benne rejlő társadalomkritikai töltés hatástalanításaért többlet-toleranciával fizető puha diktatúrában. Akik nem fogadták el ezt a játszmát, azok lakoltak érte.

A Pszichiátriai Világszövetség soros kongresszusa Budapesten lett volna 1983-ban. Minden jel arra mutatott, hogy ezen a világkongresszuson megbélyegzik a Szovjetuniót a pszichiátriával történő politikai visszaélések miatt és kizárják a Világszövetségből. Ezt megelőzendő, a Szovjetunió kilépett a Pszichiátriai Világszövetségből. A világkongresszus hazai megrendezését pedig betiltották, majd nagyobb feltűnés nélkül, de keményen és következetesen „elintézték” azokat, akik ellenezték, hogy Magyarország kilépjen a Világszövetségből, s akik aktívan ellenezték a cinkosságot a Hatalommal. A „TBZ” átragadt így néhány emberre, akik egy területén maguk is kutatták. Konkrétan érzékeltetve az elvont elméletek gyakorlati jelentőségét, és egy szakma – a többit gondoljuk hozzá – vetületében a hazai (oda-vissza) deviantizál(ód)ást.

Deviancia és (posztmodern) korszakváltás

Ami a nyugati világot illeti, egy Amerikában 1986-ban megjelent szakkönyv felsorolása szerint (a szerzők „rövid listáról” beszélnek!) stigmának számít „az idős kor, a bénulás, a rák, a drog-fogyasztás, az elmebetegség, a törpeség, a fekete bőrszín, az alkoholizmus, a dohányzás, a bűnözés, a homoszexualitás, a foglalkozásnélküliség, ha valaki zsidó, az elhízás, a vakság, az epilepszia, a (munkánélküli) segélyen élés, az írástudatlanság, az elvált állapot, a csúnyaság, a dadogás, ha valaki nő, a szegénység, ha valakit amputáltak, az értelmi fogyatékoság és a süketség.” Ennek a nagyon heterogén csoportnak közös jellemzője, hogy (testi hibától a kisebbségi helyzetig és a „gyengébb” nemhez tartozásig terjedő) adottsága miatt esetleg hátránnyal indul az ember az elvileg start-esély egyenlőségű versenyben.

Vegyük észre, hogy »nyugati viszonylatban« az egyéni (bár társadalmi viszonylatban keletkező) stigma az erőforrásokhoz való hozzáférés és a személyes felkészültség hiányosságai szerint minősülhet devianciának. E kétféle vonatkozás erőterében elfoglalt egyéni helyzet társadalmi operátor változóként tünteti el, buktatja elő, vagy nagyítja fel a stigmát. Eltérően a devianciát magyarázó, ismert (Merton nevéhez fűződő) modellben

ábrázolt szituációtól, nem a kulturális értékek/célok, ill. a megvalósításukhoz szükséges eszközök elutasításán múlik a posztindusztriális társadalomban „a normálistól elütő viselkedés”, mert az értékek/célok választéka szinte beláthatatlan sokféleségű (és akár tovább újítható), az eszközök pedig nem állnak szabad rendelkezésre (hanem a civilizációs rendszerbe, pl. testületileg kötöttek). Ennek megfelelően az ember nem annyira „alanyi” jogon választ vagy utasít el többé, hanem sokkal inkább szervezett, intézményes választások „állítmánya” az egyed. Legalábbis annak arányában, ahogyan egyre gazdagabban szerelkezik fel. A felkészültség a civilizációs eszközölség személyes inkorporációjának (tanultságnak, szocializáltságnak, specializáltságnak stb.) az értelmében, vagyis a civilizációhoz való viszony belsővé válásaként értendő, a hozzáférés pedig külső viszonyként (ahogyan pl. a számítógépes adatbázishoz való hozzáférésről beszélünk). Ha valakinek hiányos a felkészültsége és/vagy a hozzáférése, akkor szélekre sodródik a társadalom főáramából („új” dúslakodó, „új” munkanélküli, ha mindkét vonatkozásban hiányos: „új” kallódó).

Ha pedig stigma miatt rögzül a marginalitásban az egyed, akkor a posztindusztriális társadalom devianciája (a stigmák megszorodott számát és a bennük kifejeződő újfajta érzékenységet figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy posztmodern deviancia) keletkezik. Szervülve a társadalomba, az „új” henyélés, új ellenkultúra, új „szub”-kultúra „kötelékében” (1. táblázat).

	STASIS			
	IMPLEMENTÁCIÓ		TÁRSADALMISÁG	
DINA- MIKA	Hozzáférés	Felkészültség	Főáram vs. Marginalitás	Deviancia lehetősége
	+	+	főárambeli egyének	rejtett
	+	–	„új” dúslakodók	„új” henyélők
	–	+	„új” munkanélküliek	„ellen”- kultúrák
	–	–	„új” kallódók	„szub”-kultúrák

1. táblázat. *Deviantizálódás kockázatai a posztmodern társadalomban a hozzáférés és/vagy a felkészültség hiányosságainak a függvényében.*

A deviancia nem egyszerűen az egyed „személyes”, „tisztán emberi” ügye, sorsa ebben az értelmezésben, és a társadalmi minősítésnek sem „közvetlenül emberi” módon (pl. ideálhoz, „nembeli Alanyhoz”, szokáshoz stb. hozzámérve) esik áldozatul valaki, hanem a társadalmi és technikai médiumok (köztük a „média”) válnak döntő fontosságúvá. Egy stigmát éppúgy elfedhet egy „jó szerelés”, mint ahogyan egy „gyenge szerelés” önmagában stigma. A stigmák nagyon széles, és egyre szélesebb spektrumban kompenzálhatók médiumokkal. A jól- vagy túlkompensált stigmák szinte erénnyé válhatnak. Az ilyen átminősülés régtől ismert (pl. dadogóból lett szónok, vak zongorista), mára azonban a médiumokra tevődött át a hangsúly. „Nevezd meg szereidet (hitelkártyádat, diplomáidat, testületedet, pozíciódat stb.), és megmondom ki vagy” – ez lehetne a jelmondat, ha a devianciákat keressük a társadalom főáramának és a marginalitásnak a mozgalmasságában. Csak az olyan defektusok kivételek e szabály alól, mint pl. a gyengeelműség. Különben újra

meg újra átkódolódhatnak a minősítések, és akinek ma kopp, annak talán holnap hopp: az erős „szereléshez” jutó deviáns főáramba kerülhet, és viszont.

Deviancia és a (magyarországi) rendszerváltozás

A rendszerváltozás „Nagy Beszélyekhez” (fordítsuk így magyarra a „grand récits” kifejezést) kötődött Magyarországon. A fordulat orientációját megjelölve „Európa-ház”, „nyugatisodás”, „modernizál(ód)ás”, „liberalizmus”, a hagyományokra utalva „erkölcs”, „érték(őrzés)”, lokalitásunkat kifejezve „nemzet”, „magyarság”, „haza(fiság)” a leggyakrabban előforduló Nagy Beszélyek közé tartozik.

Egy esztendőnek sem kellett azonban elmúlnia ahhoz, hogy mind többen panaszolják ezeknek a Nagy Beszélyeknek (egyiknek, másoknak, olykor mindegyiknek) az ürességét, hogy rendszerváltozást kétségbe vonva csupán hatalomváltást ismerjenek el, hogy sunyiságot, képmutatást meg langyosságot emlegessenek az új hatalommal (és az ellenzékével) kapcsolatban, hogy a társadalmi közérzetet a „süllyedő nemzet” fogalmával jellemezzék. Ahhoz nem telt el eléggé hosszú idő, hogy a továbbfolytatódó TBZ-kutatások témáiban (vagy éppen a posztindusztriális stigmákra és a posztmodern devianciákra vonatkozólag) felmérhető legyen a változások hatása, bár a bűnözési statisztika romlása például korai intő jel. Az viszont megállapítható, hogy a kiábrándultság a devianciák melegágya lehet; hogy a csalódottak és a csalódást keltők (akkor is, ha esetleg csak egymást minősítve „ilyenek”) szinte „deviánsak” egymás szemében; hogy abban az esetben, ha az említett panaszok „igazak”, ez az egész mai magyar világ, úgy ahogy van, csupa deviancia.

De ne veszítsük el a fejünket, ne engedjük, hogy magukkal ragadjanak (ilyen vagy olyan irányban) az érzelmeink, elsodorjanak az indulataink. Tartsunk szemlét. Nézzük a deviantizáló tehertételeket.

„Nyugaton” lefutottak már a Nagy Beszélyek – gondoljunk pl. a Felvilágosodás programjának a kudarcára, a modern meghasonlására, a (nyugati) racionalitás elégtelenségére –, amikor Magyarországon bekövetkezett a rendszerváltozás. Helyi, átmeneti vagy csoportérdek szerinti célra tovább működtethetők persze Nagy Beszélyek (mint ahogyan pl. a vallások is élnek, az őket visszaszorító szekularizáció ellenére), de általános vonz- és tájoló erejük nincs többé. Ami azt jelenti, hogy a létezését végiggondolva nem találunk normatív elvre: *a létében vált anómiássá az ember.*

A négy évtizedes ideológiai lidércnyomás alól szabaduló hazai politikai nyilvánosságban nem tudatosult azonban ez a tény, hanem a „Kelettől” elrugaskodóban a (nyugat-)európaiság, mint elérendő cél vált Nagy Beszéllyé, noha a (nyugat-)európaiságot már a Nagy Beszélyek kifulladására jellemzi. A kiábrándulás óhatatlanul bekövetkezik, amint érződik/kitudódik, hogy *egy végső normák nélküli állapot elérésének célja nem pótolja a végső normákat.*

Annak a nagy többségnek a számára, akik keveset törődnek végső normákkal, a fejlett nyugati civilizációhoz való csatlakozás éppen elegendő cél és normatíva lehet(ett). Ezeket a törekvéseket és reményeket egyre több csalódással ellenpontozza azonban az az egyre több vonatkozásban nyilvánvaló tény – ez második nagy deviantizáló tehertétel –, hogy Magyarország nem az „első világba” sétál be a rendszerváltozás díszkapuján, hanem valahol a harmadik és a második világ határán kénytelen lavírozni. Ez a – nevezzük így – harmadfeles világú állapotunk sokféle lemaradásban és függőségben ütközik ki, miközben az elsővilágbeli életvitel gazdag kínálata és az itthoni szegénység közötti feszültség állandósítja hozzáféréseink és felkészültségünk hiányosságának érzését. Vagyis *harmadfeles világunkban a civilizáció marginális népe vagyunk.*

És ebben a marginális helyzetben akármilyen stigma elegendő lehet – és mennyi van belőlük! – ahhoz, hogy egy csapásra bárki a Nyugat deviánsa legyen.

Harmadik teherként lokálisunk és hagyományaink Nagy Beszéleit illetően mutatkozik. Ezeket ugyanis már előbb kétségbe vonja a harmadfeles világban rekedésünk ellenére vonzó (nyugat-)európaiság – ha nem mennénk szívesen, akkor kényszerpálya lenne a Nyugathoz csatlakozás –, mintsem hogy szilárd „fundamentumot” képezhetnének vagy jelezhetnének. Elég csak a fel-fellángoló népi-urbánus vitára gondolnunk (anélkül, hogy az ellentét visszásságaival foglalkoznánk), vagy a legújabb „konzervatív” és „liberális” jelzőkre. Mely utóbbiakat sokkal inkább osztogatnak kölcsönösen leminősítő „címke”-ként, mint elismerően – amin nem csodálkozhatunk, hiszen nyugati viszonylatban (egészen más hangsúllyal) valóban csupán címkék ezek, mert a „neo”-konzervativizmus és a „poszt”-liberalizmus a korszerű tét. Ha pedig mégis fel-felvetjük a kérdést – hiszen az „ethnie” jelentőségének legújabbkori nagy növekedését nem számítva is alapvető kötelességünk ez! –, hogy „mi a magyar”, akkor olyan rejtélyekkel találjuk magunkat szemben, amilyeneket pl. ázsiai mentalitásként, „magyar észjárás”-ként próbáltak (éppen a nyugatiasodás hazai buktatóit keresve) megfogalmazni, vagy amilyen az öngyilkosság és az elmebetegség magyar etnikumban talált kiemelkedő gyakorisága (pl. olyan soknemzetiségű, összehasonlító felmérésre alkalmas területen is, mint a Vajdaság).

Negyedik nagy deviantizáló teher rendszervált/oztat/ó országunkban az előző rendszer ágenseinek az átmentődése. Konvertálják bár egykori totalitárius hatalomrészesedésüket gazdasági hatalomra, őrizgessék pozíciókban (ha már a pszichiátria példáját ragadtuk ki, megemlíttük, hogy ma is a magyar pszichiátria irányítói között vannak azok, akik 1983–84-ben az ellenzéki törekvések elfojtásával szereztek maguknak jogosítványt), vagy sirassák félreszorítottan – a stigma, amit tulajdonképpen még a diktatúrájukban „szereztek”, rajtuk van. És sajnos, valószínűbb, hogy deviáns karrierre készíti őket, mint hogy „megtérjenek” a damaszkuszi úton (ahol, mint tudjuk, gyanúsán nagy – volt – a tülekedés), vagy hogy letörülje róluk a stigmát a közmegebocsátás.

Érthető, hogy az említett négyféle teherként – amelyik régtől nyomasztotta már a nemzetet, a rendszerváltozáskor pedig az ország adósság-kríziséhez hasonlóan vált „láthatóvá” – lelohasztja az egy évvel ezelőtti lelkesedést. A deviantizálódás esélyeit pedig növeli. Egyre nő azoknak a száma, akik a társadalom szigorúbbá váló működési feltételei miatt „diszfunkcionális”-nak minősülnek (gondoljunk pl. a felszámolt munkahelyekről elbocsátottakra) és akik a megnövekedett értékválaszték valamelyik tényezője szerint címkét kapnak. Az ilyen emberek úgy lebegnek a társadalom közegében, mint kicsapódott szemcsék. Ha identitásukban nem erősödhetnek meg, akkor üledékként rakódnak le a társadalom alján. Alkoholizmus, öngyilkosság, bűnözés stb. jelentős részben ilyen besűrűsödött deviancia. Megelőzésük viszont arra irányulhat, hogy az üledékfélben lévő devianciát sikerüljön „oldani”. Ez a feladat növekvő mértékben társadalmi. Első lépésben az „itt élünk, és ezért mindent meg kell tennünk” kritikai tisztázása és radikális műtétek végzése, ha szükséges. Közben pedig megfeszített munka azért, hogy legyenek médiumaink – hiszen ma a deviancia-profilaxis médiumkérdés. Vagy pedig vállaljuk a marginalitásban élést (ez is egyik út ma), a sokféle deviáns minősítés kockázatával.

Utólagos jegyzetek 2008-ban

A TBZ-ről, a deviantizálódásról és Magyarországról szól a jelenlegi írással közel egy időben készült másik írásom: *Korszakváltás és antipszichiátria – Magyarországról szólva (Magyar Tudomány 99 [1992], 91-97. o.; újranyomtatva a Határjárás posztmodern Végeken c.*

kötetemben [Platon, Budapest, 2006, 51-59.o.]. A rendszervált/oztat/ás[i kísérlet] azon melegében, az 1990. május 31-június 2 között tartott TBZ-Konferenciára írott »Társadalom – „Patológia» című szövegem szintén a Határjárás posztmodern Végeken kötetemben (45-50. o.) lett, sokkal később, és a kérdést (re-)orientáló új felvezető szöveggel együtt kinyomtatva. A devianciákról szó van a szerkesztésében megjelent *Részletes pszichiatria II. kötet* (Magyar Pszichiátriai Társaság, Budapest, 1989) *Deviancia, személyiségzavar, psycchpáthia* c. részében (1093-1203. o.), továbbá a Vay Tamás írói néven 1991-ben megjelent *A Posztmodern Amerikában* (Platon, Budapest) két fejezetében (155-161. és 262-299. o.), az antipszichiátriáról pedig a *Pszichiátria és társadalmi ügy* c. könyvben (Magvető, Budapest, 1986). – A szovjet politikai pszichiátriáról vö. Bloch S., Chodoff P. (eds.) *Psychiatric ethics*. Oxford University Press, Oxford, 1991. – A „Nagy Beszély” a francia *grand récit* (angol megfelelője: *metanarrative*) magyarítása (Pethő Bertalan: A Posztmodern „ismeretterjesztő előad/ód/ásban”. In uő (szerk.): *A Posztmodern*. Gondolat, Budapest, 1992, 15-182 [64. o.]). – A szövegben említett visszasságok közé tartozik, hogy a népi vs. urbánus vitáról még 1980-ban írott szövegem – ami része volt a „Takáts Gyula provinciája” című, az évben készült esszémnek – sem jelenhetett meg akkoriban (az említett esszé három részlete jelent meg 1981-ben) hanem csak jóval később, a *Lét és Irodalom I.* kötetemben (Platon, Budapest, 2000, 109-113. o.). – A normáról és a normalizálásról bővebben van szó *A pszichiátria mai krízise, modern és posztmodern tudomány kontextusában* című, 2008-ben írott tanulmányomban (közlésre benyújtva a *Psychiatria Hungarica* folyóiratnak).